

Мельник О. В.,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

МОВНА КАРТИНА СВІТУ КАЗОК Е.Т.А. ГОФМАНА ЯК ВИРАЖЕННЯ РОМАНТИЧНОГО СВІТОБАЧЕННЯ

У статті йдеться про кількісну реконструкцію авторської мовної картини світу, представленої у казках Е.Т.А. Гофмана "Der goldne Topf" та "Klein Zaches genannt Zinnober" на основі їх прикметникового складу.

Ключові слова: мовна картина світу (МКС), слововживання (СВ), лексико-семантичний варіант (ЛСВ), лексико-семантична група (ЛСГ).

Данная статья посвящена воссозданию авторской языковой картины мира, представленной в сказках Е. Т. А. Гофмана "Der goldne Topf" и "Klein Zaches genannt Zinnober", на основе их адъективного состава, количественный анализ которого позволяет обрисовать самоощущение человека в данном языковом универсуме.

Ключевые слова: языковая картина мира, словоупотребление, лексико-семантический вариант (ЛСВ), лексико-семантическая группа (ЛСГ).

This article deals with the reconstruction of language world view on the basis of adjectives combined into LSGs. The quantitative analysis (based upon the number of words included into LSGs and their frequencies) features peculiarities of reconstructed human self-consciousness implied in the language universe of the fairy tales by E. T. A. Hoffmann.

Key words: language world view, lexical-semantic variant, lexical-semantic group, word usage.

В основі творів гейдельберзького романтика Е.Т.А. Гофмана (1776-1822) лежить конфлікт між духовно багатю особистістю та прозою життя – карикатурно зображеним німецьким обивателем – бюргером чи філістером. Для Гофмана як романтика несумісність мистецтва та життя очевидна, але він зображує ці дві стихії не як самостійні та незалежні одна від одної, а як такі, що змушені весь час стикатися. Ця обставина не могла не вплинути на формування специфічної мовної картини світу (МКС), актуальна реконструкція якої постає завданням цього дослідження.

Традиційно дослідження мовної картини світу (МКС), яким все більше провідних лексикологів присвячують свої праці (Ю.Д. Апресян, А.Д. Белова; О.Л. Бессонова; С.А. Жаботинська; Ю.М. Караулов, Ж.П. Соколовська; Є.В. Урисон; Р. Кюнь та ін.) [1; 3; 8], проводяться на основі ідеографічних словників (наприклад Галліга та Вартбург; Дорнзайфа; Роже), за допомогою яких визначається оцінний тезаурус базових концептів. Дещо відмінною була спроба побудувати "мовну картину світу" на тлумачних словниках [5; 6]. Не менш перспективним є вивчення МКС стародавніх текстів, віддалених у часовому відношенні та достатньо великих за обсягом, щоб охопити досліджувані концепти в повному обсязі ("Пісня про Нібелунгів", "Беовульф" тощо [7: 45]). Останнім часом привертає до себе увагу відтворення індивідуально-авторських картин світу окремих письменників на матеріалі їхніх художніх текстів (Н. Д. Бабич, О. М. Кагановська та ін.): суб'єктивна мовна картина світу письменників як знакових представників певної культури викликає особливий інтерес.

Оскільки для подібної реконструкції, на нашу думку, особливо цінними є прикметники, семантична структура яких найкраще зберігає оцінний елемент [11], було проведено аналіз саме прикметникового складу досліджуваного тексту, для чого ми скористались індуктивно-дедуктивною мовно-психологічною систематизацією прикметників [6]. **Матеріал** дослідження – казки Е.Т.А.Гофмана "Der goldne Topf. Ein Märchen aus der neuen Zeit" (1814 р.) та "Klein Zaches genannt Zinnober" (1818 р.); обсяг вибірки – приблизно 64500 слів. У результаті опрацювання даних джерел отримано корпус з 6000 **слововживань** (СВ), аналіз функціонування яких лежить в основі даної статті.

Згідно з вищезгаданою систематизацією прикметників, мовний універсум поділяється на 3 основні підсистеми: а) прикметники живих істот; б) об'єктивні прикметники, які характеризують предмети та явища оточуючого світу; в) детермінанти, що визначають відношення між цими підсистемами.

Поле **зорового сприйняття** (І.С.І.1) становить 55% від загальної кількості функціонуючих у даному тексті сенсорних прикметників і представлене ад'єктивними СВ всіх груп – від "здатності пропускати світло" (21 СВ) до "кольорового спектру" (226 СВ). Вражає розмаїття лексем ЛСГ "характеру відбиваючої поверхні" ("schillernd", "schimmernd", "glänzend", "flammend", "leuchtend" – 68 СВ), які супроводжують об'єкти та явища світу фантазії: "Leuchtende Goldkäfer schwangen sich hin und her, und dazwischen flatterten buntgeputzte Schmetterlinge..." [11]. Серед **колірних прикметників** контрастують "яскраві кольори" на позначення незвичайного, неординарного проти невиразних сірих тонів, що характеризують речі буденні; усі кольороназви подано через уточнюючі компоненти ("grün" – "goldgrün", "grau" – "hechtgrau", "lichtgrau", "blau" – "himmelblau", "azurblau"), при чому ієрархія кольорів відрізняється від традиційної, описаної в теорії Берліна-Кея, що зумовлено сюжетною необхідністю або ж авторськими переваженнями. Так, найчастотніший колір у даному тексті, "зелений" (45 СВ), у 33 випадках позначає "золотаво-зелену змію" ("das goldgrüne Schlänglein") Серпентину. "Чорний" (41 СВ) у 50% випадків є атрибутом чогось негативно-містичного: це колір відьомського одягу, дракона, кузен відьми – чорний кіт. "Блакитний" (34 СВ) використовується у тексті переважно як позначення кольору очей героїнь ("die herrlichen dunkelblauen Augen"). "Білий" та "червоний" зустрічаються рідше (17 та 20 СВ) і мають нейтральне значення.

Відносно високе навантаження прикметників **слухового сприйняття** І.С.І.2 (204 СВ, тобто 27% від загальної кількості сенсорних прикметників), а особливо наповненість усіх парадигм – "сили звучання" ("laut", "leise": 135 СВ) "характеристик звуків за їх висотою" ("hell", "klar", "tief": 30 СВ), "характеристик тембру звуків"

(“fein“, “gellend“, “heiser“: 36 СВ) разом з вищезгаданою палітрою кольорів слід, мабуть, вважати ознаками аудіо-візуального сприйняття Гофмана-митця, який за життя стверджував, що “музика – це санскрит природи“ [2: 479], і про якого після смерті написали “...він був однаково чудовий... як поет, як музикант, як живописець” [9: 4]. Як правило, мелодійне звучання характерне для голосів позитивних героїв та явищ чарівного світу: голосок Серпентини звучить як “ein Dreiklang heller Kristallglocken“ [12]. І навпаки, у негативних героїв голос грубий та різкий: “Die gellende, krächzende Stimme des Weibes hatte etwas Entsetzliches“ [12].

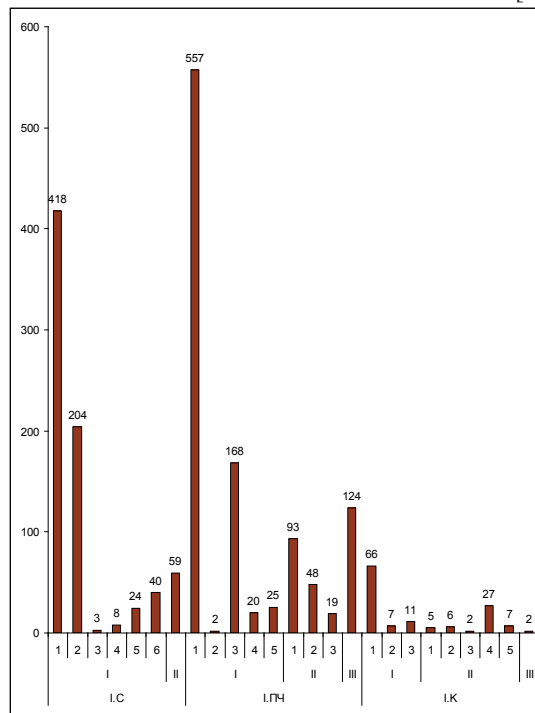

Рис.1 Підклас об'єктивних прикметників

Для поля **параметричних прикметників** (I.ПЧ.I.1) характерна диспропорційність: прикметники зі значенням “малий” (“klein“, “gering“, “winzig“) у 2,35 рази переважають позначення великого розміру (247 та 105 СВ відповідно). Вони сполучаються переважно з назвами живих істот (203 СВ), з яких абсолютну більшість становить Цахес з казки “Klein Zaches genannt Zinnober“: “der kleine Wechselbalg“, “das kleine Koboldchen“ та ін. Прикметники зі значенням “великий” (“groß“, “riesengroß“, “unendlich“, “ungeheuer“) позначають у тексті як живих істот (29,5%), неживі матеріальні об'єкти (39%), так і абстрактні поняття: “große Genauigkeit“, “das größte Erstaunen“ (30,5%). Прикметники “hoch“ (83 СВ) та “tief“ (66 СВ) у половині випадків свого вжитку позначають інтенсивність психічних процесів та станів: “die höchste Wonne“, “die tiefste Betrübnis“ – адже настрої романтиків “постійно коливається між захватом та відчаєм, піднесенням та розчаруванням, ентузіазмом та скорботою“ [4: 5].

Серед **“характеристик локалізації”** другою за частотністю (після десемантизованого “weit“) являється лексема “inner“ (38 СВ), що у 36 випадках функціонує у тексті як метафоричний атрибут (“innere Musik“, “innere Kraft“, “inneres Erbeben“). Таким чином, характерна для покоління романтиків, відшліфована у приватному листуванні [2: 23] здатність до самоаналізу та увага до найменших порухів душі знайшла вияв у художньому тексті, описуючи внутрішній світ одного з героїв.

Прикметники **динамічного переміщення** представлені в основному ЛСГ “швидкий”/“раптовий” (10 лексем та 84 СВ), що можна було б очікувати для “романтичної картини безперервно змінюваного світу“ [9: 6].

Для прикметників **речовини** (I.K.I.1) цікавим є використання нетипових для казки “буденних“ матеріалів: “eisern“, “pergamenten“, “gläsern“, що можна розглядати як один з гофманівських прийомів проникнення буденно-реального в романтично-ілюзорне [9:32].

Ад'єктивні позначення **фізіологічних та конституційних характеристик** займають всього 13,9% досліджуваного шару антропоцентричної лексики, що дозволяє судити про їх невелику значущість для автора. Серед прикметників **вікових ознак** (II.БФ.II.1) домінує “alt“ (90 СВ), що переважно (59 СВ) позначає одного з негативних персонажів казки “Золотий горнець“, – стару торговку яблуками. Прикметники зі значенням “молодий“ зустрічаються рідше (44 СВ) і асоціюються з позитивними характерологічними якостями (“artig“, “liebenswert“) та привабливою зовнішністю (“eine hübsche junge Frau“). ЛСГ **зовнішності** (II.БФ.III.2) демонструє домінування позитивних характеристик (133 СВ з 148), які стосуються денотатів як жіночої (64 СВ), так і чоловічої статі (47 СВ). У більшості випадків (32 СВ) денотатом чоловічої статі являється брудний карлик Циннобер, на якого завдяки подарункові феї проектується привабливість наближених в той момент юнаків. Однак, навіть згаданий в іронічному контексті, атрибут “вродливий“, синтагматично пов'язаний з позначенням особи чоловічої статі, вказує на важливість зовнішнього вигляду задля успішних соціальних інтеракцій не тільки для жінок, а й для чоловіків (згадаймо вирішення проблем Фабіана завдяки добре пошитому фраківі). У свою чергу, “негарними“ виступають переважно негативні персонажі: “ein altes hässliches Apfelweib“, “ein abscheulich garstiger Junge“ (Цахес).

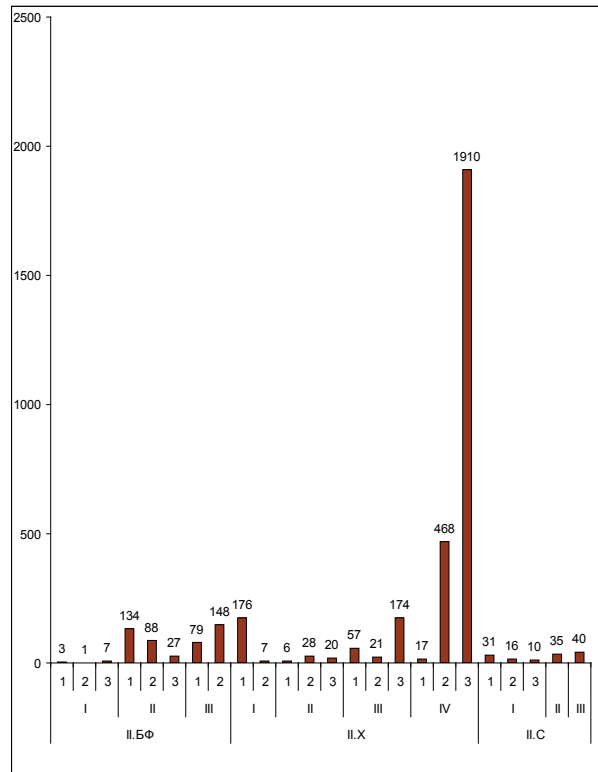

Рис. 2. Підклас прикметників живих істот

Серед прикметників **конституції** (II.BФ.III.1) виділяються групи "стрункий"- "худорлявий" та "деформований"- "потворний". Стрункість властива молодим героїням казок і дає певне уявлення про сучасні автору стандарти жіночої вроди: *"er liebt dich ja nicht, unerachtet du blaue Augen hast und einen schlanken Wuchs"* [12]. Прикметники зі значенням "худий" (*dünn, hager, mager, dürr*) у Гофмана маркують приналежність до фантастичного світу (відьми, чаклуни), а "потворно-деформованим" (*"missgestaltet" etc.*) у досліджуваному тексті виступає Цахес, у якого внутрішня недолугість відповідає зовнішній потворності.

Для ЛСГ **функціонального стану** (II.BФ.II.2) найчастотнішими характеристиками виступають прикметники зі значенням "мертвий" (*tot, selig, entseelt, verstorben, verewigt*: 23 СВ). У 13 випадках дане означення стосується Цахеса; Гофман іронічно використовує лексему *"verewigt"*, що за сферою вжитку належить до високого стилю, для позначення карлика, що втонув у нічному горщику: *"In der Tat blieb auch der Verlust unersetzlich; denn niemals fand sich wieder ein Minister, dem der Orden des grüngefleckten Tigers mit zwanzig Knöpfen so an den Leib gepaßt haben sollte, wie dem verewigten unvergeßlichen Zinnober."* [11].

Характеризуючи представлену в тексті сферу **емоцій** (II.X.I.1), не варто обмежуватись тим, що настроїв у героїв казок Гофмана переважно піднесений, оскільки прикметників з підгрупи позитивних переважаюча більшість (99 СВ із 176). Дані прикметники функціонують в досліджуваному тексті для позначення як поетичного блаженства (*"schaue hinein in die Natur und verstehe alles, was die Blumen... zu mir sprechen, und mich umfängt selige Himmelstlust!"* [11]), так і дріб'язкових радощів: *"wir gehen jetzt alle Tage zu Josephs oder sonst in andere Kneipen, lassen uns das Doppelbier wohlgeschmecken... singen wie wirkliche Studenten: »gaudeamus igitur« und sind seelenvergnügt."* [12]. У той же час прикметники на позначення суму переважно асоціюються з "вищими сферами" (*"tostlose Klage der Natur"*) і описуються автором з повагою. Щоб належно зрозуміти зміст поля емоцій, слід повернутись до параметричних прикметників; чергування у тексті *"hoch"* та *"tief"* на позначення інтенсивності почуттів створює враження мінливого емоційного фону, де якщо смуток – то найглибший (*"die tiefste Betrübniß"*), якщо радість – то найвища (*"die höchste Wonne"*).

У полі **вольових якостей** (II.X.II) ЛСГ **активної цілеспрямованості** репрезентовані за рахунок негативних характеристик (*unwillkürlich*).

Позитивні складові даної парадигми виглядали б неорганічно на фоні емоційної нестабільності романтичного героя, на відміну від таких якостей як **безстрашність/страх** (II.X.II.2 – 8 СВ/20 СВ), та **рішучість/нерішучість** (II.X.II.3 – 19 СВ/1 СВ) – романтичний герой зрештою долає свої страхи.

Інтелектуальна сфера II.X.III представлена найширше ЛСГ **раціонального інтелекту** (174 СВ), де здатність до критичної розсудливості подається автором украй іронічно через контекст: *"Nun frage ich aber, gnädigster Herr, verlohnt es sich der Mühe, einen gescheuten Akzisitarif zu entwerfen und einzuführen, wenn es Leute im Staate gibt, die imstande sind, jedem leichtsinnigen Bürger unversteuerte Waren in den Schornstein zu werfen, wie sie nur wollen?"* [11]. Найчастотніша характеристика даної групи – *"toll"*, якою розсудливі бюргери іменують все незвичне, небуденне (*"so viel Wunderliches, Tolles, der nüchternen Vernunft Widerstrebendes"* [11]), або винагороджують закоханого поета: *"Der Herr ist wohl nicht recht bei Troste!" sagte eine ehrbare Bürgersfrau, die ... dem tollten Treiben des Studenten Anselmus zusah."* [12].

Поле “фіксовані установки до інших” (II.X.IV.2) займає II. місце за частотою вживання (468 СВ) і представлена переважно ЛСГ “характеристик ставлення до інших” (II.X. IV.2.1), у якій переважають лексеми зі значенням “приятний”, “прихильний” (“gut”, “gnädig”, “günstig”, “freundlich”, “freundschaftlich”, “herzlich”, “gutmütig” – 173 СВ). Слід зауважити, що перші три з них вживаються майже виключно як частина ввічливого звертання: “mein günstiger Leser”, “gnädigstes Fräulein”, “bester Herr Balthasar”. Тож мова йде про принаймні частково десемантизований вжиток даних характеристик, а не про вияв щирих почуттів. Лексема “вірний” в досліджуваному тексті налічує тільки 11 СВ і використовується автором переважно іронічно, в контексті ура-патріотичних розмов та пафосних нісенітниць: “Heil dem Staate, Heil der Welt, wenn hochherzige Jünglinge solche Rösche tragen, mit solchen passenden Ärmeln und Schößen. Bleiben Sie treu, Fabian, bleiben Sie treu solcher Tugend, solchem wackren Sinn, daraus entsprosst wahre Heldengröße!” [11].

Серед характеристик **емоційної незалежності та стійкої/нестійкої тривожності** (II.X.IV.2.6) домінують ЛСГ зі значенням “неврівноважений”, “бурхливий” (“wild”, “wahnwitzig”, “besessen”, “wahnwitzig” – 64 СВ), які позначають або неспокійні, екзальтовані стани душі як реакцію на надзвичайні обставини, або ж екстравагантну поведінку людини, яка не стримує своїх почуттів, що знову ж таки не вписується в рамки декларованих суспільством правил. Однак і надміру чутливі натури зазнають критики, а разом з ними і попередні романтичні ідеали: “Überschwenglichen Dichtern war freilich noch vieles andere an der hübschen Candida nicht recht ...Fürs erste wollen sie, daß das Fräulein über alles, was sie von sich verlauten lassen, in ein sonnambüles Entzücken gerate, tief seufze, die Augen verdrehe, gelegentlich auch wohl was weniges ohnmächtige oder gar zurzeit erblinde als höchste Stufe der weiblichsten Weiblichkeit.” [11] – у творчості пізніх (гейдельберзьких) романтиків іронія спрямована не тільки на тривіальність дійсності, а й на сам піднесений поетичний об’єкт [2;4].

Серед поля **оцінки** найважливіші характеристики (згідно з кількісними показниками) подають ЛСГ “оцінки предметів з погляду ставлення до дійсності” (II.X.IV.3.1), **до розуму** (II.X.IV.3.2), **до викликаних ними емоцій** (II.X.IV.3). У ЛСГ II.X.IV.3.1 найчастотнішою характеристикою виступає “recht”, що вживається переважно в якості підсилення інших характеристик (85 з 97 СВ). Наступна за численністю підгрупа включає в себе прикметники, що позначають “нереальне/“надреальне” (“wunderbar”, “wundervoll”, “magisch”, “fantastisch”, “mystisch”, “zauberisch”, “feenhaft” – 57 СВ). Домінування серед ЛСГ II.X.IV.3.2 прикметників зі значенням “таємничий”, “прихований” (“unbekannt”, “geheim”, “geheimnisvoll” – 100 СВ) виглядає як логічне доповнення попередньої оцінки, навіть з урахуванням того, що у 26 випадках з 35 “geheim” являється частиною назви посади: “der geheime Spezialrat”, “der geheime Sekretär”. На щедрій ниві “таємних” посад знайдеться місце і для іронії з приводу розмаїття посадової номенклатури: “der Geheime Oberaufklärungs-Präsident”, “der Wirkliche Geheime Großkostümierer des Fürsten”.

Поле II.X.IV.3.3 – традиційно дуже популярне в тексті, що повинно компенсувати нечисленність ЛСГ II.X.I.1, і торкається всього спектру емоцій, від “приємного”, “милого” (“lieb”, “lieblich”, “süß”, “angenehm” – 178 СВ), до “гидкого” (“widrig”, “abscheulich”, “ekelhaft” – 40 СВ), від “кумедного” (“possierlich”, “lächerlich” – 10 СВ) до “жахливого” (“unheimlich”, “entsetzlich”, “grausig” – 63 СВ). Звертає на себе увагу те, що частими денотатами прикметників на позначення приємних емоцій виступають назви акустичних явищ (“liebliche Akkorden”, “süße Stimme”), що доповнює ЛСГ I.C.I.2.

ЛСГ II.X.IV.3.9.3 (оцінка предметів з погляду їх місця в ряду однорідних) на 79% представлений прикметниками, що позначають незвичайність, нетиповість (“seltsam”, “sonderbar”, “außerordentlich”, “bizarr”, “ungewöhnlich” etc. – 111 СВ).

Прикметники соціальних характеристик (II.C.) порівняно нечасто зустрічаються в тексті, але представлені тою чи іншою мірою в усіх трьох сферах: **соціальній (через ЛСГ походження II.C.I.1 – 31 СВ та майнового стану II.C.I.2 – 16 СВ)**, національній та релігійній. Прикметники **національної сфери** (II.C.II) виконують в досліджуваному тексті дві функції: 1) маркують приналежність до чарівного світу, – задля цього використовуються “екзотичні” ад’єктиви “arabisch”, “chinesisch”, “koptisch”, “indisch”, “ägyptisch”; 2) створюють об’ємний образ епохи розвинутої міжнародної торгівлі та культурних зв’язків, коли німецька дівчина мріє про турецький шалик, а у провінційному німецькому містечку виступає з концертами італійський скрипаль-віртуоз.

Отже, за допомогою аналізу прикметників ЛСГ вдалося реконструювати певні особливості світосприйняття Гофмана як письменника-романтика. Відтворена МКС наочно демонструє специфічний романтичний поділ універсуму на світ “філістерів”, раціонально-прагматичний, скутий нормами пристойності та фіксований чиновницькою ієрархією, та динамічний, сповнений світла, барв та звуків “світ поезії”. Чіткої межі між ними немає; казка рівною мірою сповнена фантастики таємничого / незбагненого і прив’язана до реалій XIX ст. – незбагнено-фантастичне співіснує з тривіальним і обоє піддаються іронії. У перспективі варто доповнити дослідження іншими частинами мови та провести їх повний контент-аналіз.

Література:

1. Белова А. Д. Мовні картини світу : Принципи утворення та складові / А. Д. Белова // Проблема семантики слова, речення та тексту : 36.наук.ст. – К. : КНЛУ, 2001. – Вип.7. – С. 26-30.
2. Берковский Н.Я. Романтизм в Германии / Наум Яковлевич Берковский. – Л. : “Худож. лит.”, 1973. – С. 463-537.
3. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови : когнітивно-гендерні аспекти / О. Л. Бессонова. – Донецьк : ДонНУ, 2002. – 362 с.
4. Ботникова А. Б. Немецкий романтизм : диалог художественных форм / Алла Борисовна Ботникова. – М. : Аспект Пресс, 2005. – 352 с.
5. Левицький В. В., Огуй О. Д., Кійко С. В., Кійко Ю. Є. Апроксимативні методи вивчення лексичного складу : Навчальний посібник. – Чернівці : Рута, 2000. – 136 с.

6. Огуй О. Д. Об’єднана індуктивно-дедуктивна мовно-психологічна класифікація прикметників у “мовній картині світу” / Олександр Дмитрович Огуй // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – Чернівці : Рута. – 1998. – Вип. 41. – С. 39-46.
7. Огуй О. Д. Реконструкція давнього світосприйняття в англосаксонському “Беовульфi” (спроба кількісного підходу) / Олександр Дмитрович Огуй // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. – Чернівці : Рута, 2002. – Вип. 136. Германська філологія. – С. 45-51.
8. Соколовская Ж. “Картина мира” в значении слов. Семантические фантазии или “катехизис семантики” // Жанна Соколовская. – Симферополь : Таврия, 1993. – 232 с.
9. Федоров Ф. П. Эстетические взгляды Э. Т. А. Гофмана / Ф. П. Федоров. – Рига : Звайгзне, 1972. – 245 с.
10. Шрамм А. Н. Очерки по семантике качественных прилагательных / А. Н. Шрамм. – Л. : Изд-во ЛГУ., 1979. – 134 с.
11. <http://gutenberg.spiegel.de/etahoff/zaches.htm>.
12. <http://gutenberg.spiegel.de/etahoff/goldtopf.htm>